

ПЪТУВАЩИ ДУМИ

Снимка: Вени Савова
Худ. оформление: Таня Дечева, Николай Генов

ГРАДЪТ, ПРИНАДЛЕЖАЩ НА ВСЕКИ

Борислава Иванова

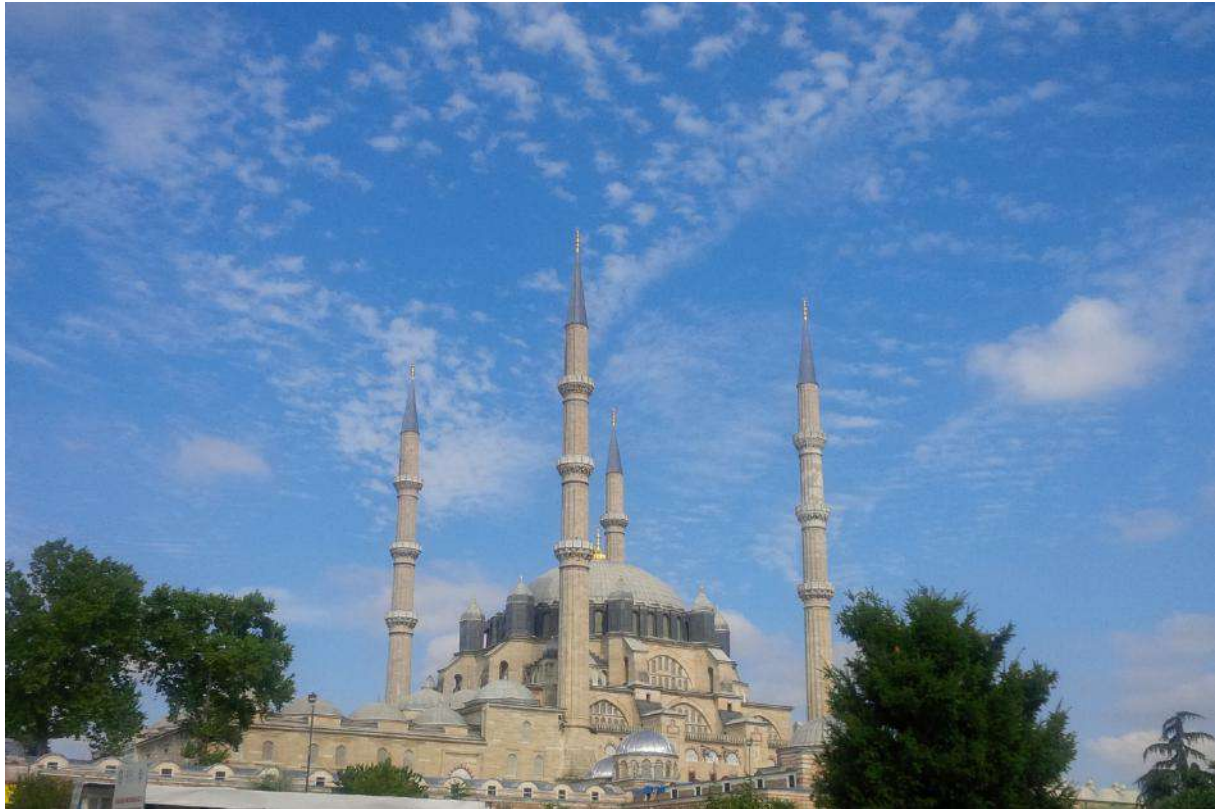
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Бях попаднала в един град, който чувствах едновременно и свой, и чужд. За трети път. А обикновено не повтарям. Но нещо магнетично те тегли към това място. Дали е многовековната история, дали е хорската пъстрота, дали е именно усещането да чувстваш това място едновременно свое и чуждо? Или нещо друго? Нещо изконно балканско, изконно тукашно... именно чувството за средищност и неспособност да преминеш, а просто да стоиш и да се въртиш в кръг като дервиш, вечно танцуващ сакрален танц.

Вероятно няма грък, който да не нарече този град гръцки, нито пък българин – български. А от векове вече, с изключение на няколко години, той е бил османски и турски. Дори нещо повече – първата столица на Османската империя на европейска земя, мястото, откъдето тръгва султанската армия за решителната Косовска битка от

1389 г., при която обединените балкански войски претърпяват фатално поражение. Градът на Адриан, където се пресичат трите реки сестри – Тунджа, Арда и Марица.

Всяко мое идване в този град, принадлежащ на всеки, започва с финджан¹ турско кафе и лютива турска цигара в подножието на Селимие, продължава с разсеяна, безцелна разходка из най-известната капаль чаршъ (или закрит пазар) в града „Али паша чаршъ“, творение на Мимар Синан, и завършва с няколко нара, купени от подвижните сергии на колела на многото улични търговци. Този свой ритуал обичам да повтарям безкрайно. Сякаш той е магическото заклинание, което ме връща непрестанно тук. И сега се вирам от прозореца на вече не толкова новия си дом на един баир в тези ничии тракийски земи, чудейки се на

¹ Финджан (от тур. fincean) – малка чашка за турско кафе; на български се среща по-често като „филджан“.

привлекателната им сила, която те обгръща със силните си ръце. Насреща ми е малка джамия, която стои мълчаливо, но само след няколко часа и от нея ще се разнесе тайнственият глас на мюезина², който ще се преплете със стотиците други невидими гласове на многобройните джамии в града.

В Одрин съм. Градът, който се препълва до пръсване от пазаруващи българи и гърци, особено след срива на турската лира от лятото на миналата 2018-та година – добре дошъл за нас, българи и гърци, но не и за самите турци. Сякаш по този начин – с това пазаруване до умопомрачение, нашите два народа отново са си върнали града, който някога са притежавали. От петък до неделя всяка седмица този град отново става гръцко-български, залят от малко по-различни воители – тези, които вече превземат пазарите, а не крепостите, и много често пропускат прелестите на града.

За последно бях тук преди три години – оттогава градът не се е променил чак толкова много, появили са се само десетки нови блокове в покрайнините му, нещо като модерно предградие, където живеят най-вече хората от средната класа. Но центърът на

² Мюезин – духовно лице в исляма; той изпълнява призива за молитва, наречен езан, като се изкачва на минарето на джамията.

града си е същият. Множество дюкянчета, безброй заведения за джигер тава³, препълнени кафенета. От едно магазинче за перилни препарати и какво ли още не пък непрестанно се редуват новите хитови песни на българските рап и поп-фолк звезди – явно това е рекламната стратегия за привличане на български клиенти. Отвсякъде изникват и надписи на български и гръцки – не особено правилни, но пък основният смисъл за изгодни предложения на доста ниски цени или пък за нещо апетитно за хапване лесно се разбира. Същевременно, докато аз съм под прикритието на слънчеви очила и няколко усъвършенствани турски фрази, долавям многобройни абсурдни разговори на български. „Еййй, намерихме джигера!“ хвали се мъж на неопределена възраст между 50 и 60 години, докато негова връстничка, в която явно се е вселил откривателският дух на Колумб, възкликва: „Ние пък ядохме кинефе⁴!“ – разговорът на срещналата се компания се провежда на средата на покритата чаршия, а аз тактично го подслушвам, докато се опитвам да я заобиколя, отдадена на саркастични мисли за сънародниците си. Колко ли от тях са ходили на мемориалния паметник на Шукри паша, едно прелюбопитно място, което всеки българин, дошъл в Одрин, трябва да посети?

Помня първия път, когато отидох там. Беше август, бях с още около трийсетина чужденци – всички ние участници в летен езиков курс по турски, тръгнахме на поредната разходка от прекалено динамичната културна програма за над 40-градусовата жега, която често пъти предизвикваше досада, а не интерес. Стовариха ни в подножието на един хълм и като същински мъченици ние закрачихме след нашия водач, деликатно потящ се, леко закръглен помак от България, с когото постоянно си говорехме на отличен български. Макар първия ден да ме беше предупредил строго, че само тогава по изключение можем да говорим на български, редовно след това той беше този, който заговаряше на родния ми, *или пък ни?*, език. Та така, бяхме впрегнали всичките си усилия да преодолеем героично тази Голгота, която ни делеше от обичайната вечеря на Марица. Всеки от нас тънеше в блажено неведение какво ще да е това място... докато пред нас не се появи едно военно гробище и окопи отпреди от около век. Из маранята долових ключовите думи „Балканска война“ и събудих залинелия си ум. Всъщност Шукри, или на тур. Шюкрю, паша е военачалникът, водил отбраната срещу българските войски по време на обсадата на Одрин през 1913-1914 г. под командването на ген. Вазов. С приятелите ми – двама гърци и един белгиец – започнахме обиколката из този открит

³ От тур. *ciğer tava* – пържен черен дроб, характерно ястие за Одрин и областта.

⁴ Неправилно произнасяне на тур. дума *künefe* (кюнефе) – вид десерт.

музей. За първи път може би преживявах културен шок – българите изведнъж се бяха превърнали в завоеватели, които след дългомесечна обсада бяха превзели крепостта, смятана за непревземаема, а османските защитници бяха претърпели толкова тежко поражение, че в днешно време окопите се бяха превърнали в открит мемориал. „Хм, хич не е лоша тази различна гледна точка.“, помислих си аз, опитвайки да скрия изпълнителата ме гордост, докато разглеждах черно-белите фотографии от победното влизане на българските войски в завладения град...

И без това настроенята в нашата разнолика група бяха толкова трудни за определяне, че всяко едно подобно място, което ни изваждаше извън удобните ни, познати рамки на мислене и възприемане, внасяше изключително специфичен, колеблив смут сред нас. Навикът да възприемаш света по определен начин, мислейки, че сам създаваш мнението си, бе като една лукава сянка, следваша те винаги по петите. Някога, вероятно и при строежа на мостовете по Тунджа, Арда и Марица тук, сенки са се вграждали в началото на градежа, за да е устойчив. Сега сянката на навика също предстоеше да бъде вградена и погубена, защото мислите ми градяха нещо ново. Градяха новия ми свят, в който Марица извираше от България, но преминаваше и през Гърция и Турция и имаше още две имена – Еврос и Мерич. В този свят започвах да опознавам ученото през годините и постепенно въпросът какво зная всъщност се натрапваше все по-настойчиво в съзнанието ми.

Второто ми посещение на този мемориал беше няколко месеца по-късно, през дъждовния март на 2016 г., когато бях в Одрин за два месеца. С приятелка обсъждахме къде да заведе родителите си, когато ми дойдат на гости. „Този път мисля да отидем на крепостта на Шюкрю паша.“, ѝ казах аз. „Мислиш ли, че е добра идея?“, ми отвърна тя. Погледнах я изненадано и тя бързо обясни: „Там българите не са представени много... приятно.“, доста явно подбра думите си. Аз само се засмях и казах, че вече съм ходила. Имаше ли народ на Балканите, който от съседите си да бъде представен „приятно“?

Та така, през една изключително дъждовна събота, заведох родителите си на мястото, на което българските войски бяха постигнали една от най-внушителните си победи изобщо в световното военно дело през фаталния 13-и март 1913 г., а османските защитници бяха преживели месеци на изключително тежка обсада, по времето на която се хранели с корените на растения и корите на дърветата, за да завършат най-накрая тези месеци с изключителен погром за тях. Разбира се, нека не забравяме, че само няколко дена по-късно българската победа е увенчана от още по-успешна глупост – предаването на града на гръцките войски.

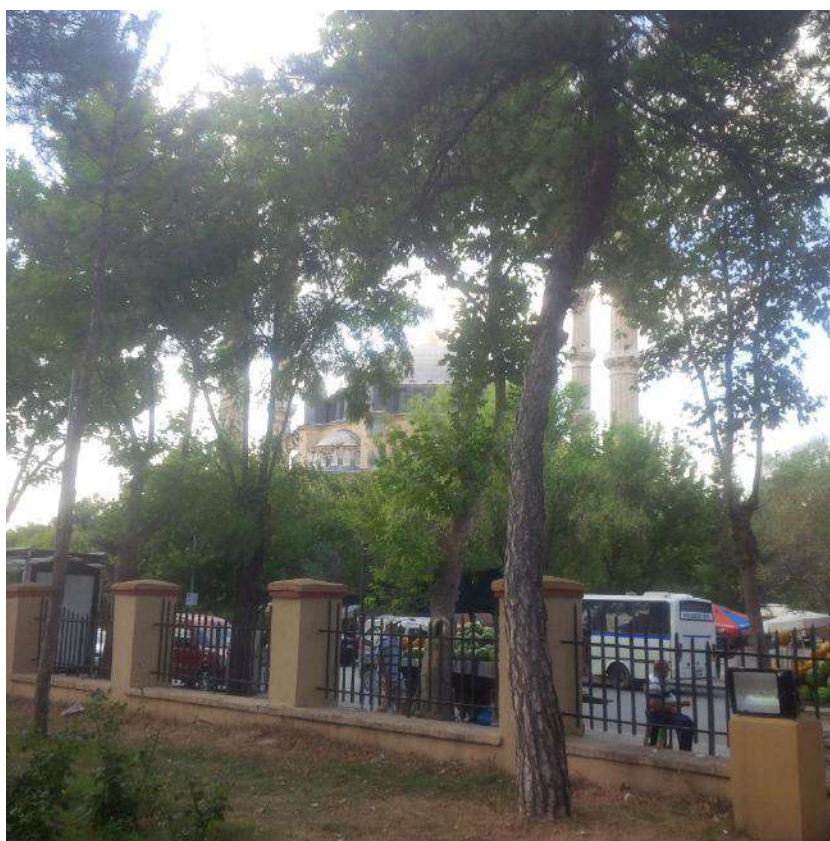
Сега, при третото ми идване в Одрин, мемориалът всъщност е затворен за реставрационни дейности, така че никой няма да преживее неудобството от това да изкачва баири преди вечеря, подобно на нас преди 4 години.

Но българската следа в облика на града не свършва с това място. Има едно много по-известно, много по-живо от него. И това е българската църква „Св. Георги“. Първият път, когато я посетих, също беше насред онзи жарък август на 2015-та година. С нетърпение очаквах този следобед от препълнения ни график. След поредното лъкатушене из уличките на Одрин, мислейки си какво ли би било ако бяха като правите солунски улици, най-сетне бяхме попаднали пред една желязна врата, която се отвори и ние влязохме в един прекрасен двор, отрупан с цветя и ухаещ на... дома. Не зная каква църква очаквах да видя... може би като онези полувкопани черкви от времето на османското робство от учебниците по история. Но насреща ми се очерта гордата осанка на камбанарията, макар скеле да покриваше фасадата на църквата, течаха усилен реставрационни дейности. Влязохме вътре, пуснахме по няколко лири, за да си вземем от восъчните свещи – разбира се, не всички имаха дребни, но пък така безнадзорно са подредени свещите, че това сякаш няма значение. Прекрачвайки прага, се отделих от тълпата, прекръстих се и отворих очи. Църквата бе изпълнена от августовското слънце, белите ѝ стени я правеха още по-светла и усмихната. Отец Александър изникна изведнъж и ме намери в тълпата с помощта на нашия ръководител. Храмът, възплъщение на българското, и изключително приятелски настроеният свещеник бяха това, което напълно заличи всички граници в съзнанието ми. Разбира се, в бъркотията, създавана от многоликата ни и не особено уважително шумна група, успяхме да разменим само няколко думи, но те бяха достатъчни да усетя, че родното винаги живее у теб, без значение къде си. След тази малко необичайна за мен среща с приятеля ми белгиец се отдадохме на тривиален разговор за разликите между православие и католицизъм, разглеждайки иконите в тази изпълнена със светлина, бяла, висока българска църква на около 140 години.

Втората ми среща с отец Александър и Мария, неговата съпруга, се състоя няколко месеца по-късно. Но за да разкажа за нея, трябва първо да опиша едно друго място, което се намира в сърцето на града и за срещата ми с един човек, която без съмнение бих могла да нарека повратна. Беше отново онзи август от 2015 г. Отново ни водеха нанякъде, а ние – вдетинени от това лятно училище, в което бяхме заедно по 24 часа за един месец и доста наподобяваше риалити шоу, отново бяхме изпразнили съзнанията си. Попаднахме в двора на старовремска сграда, разположена в сянката на

величествената Селимие, и с облекчение намерихме подслон от парещата жега между излъчващите вековен хлад дувари. Влязохме в голяма зала и се настанихме на първия ред, а насреща ни изникна гордата осанка на мъж, приближаващ шейсетте, смело облякъл костюм и вратовръзка напук на горещината. Той накратко обясни, че това е обучителен център, който предлага различни курсове, а той е директорът на центъра. Започна обичайното представяне на всеки един от нас и аз спрях да слушам, замислена какво ли ще да е било това място в миналото. Изведнъж усетих въпросителния поглед на директора и изрецитирах набързо няколко фрази на турски, които поне бях усъвършенствала. Но... това не беше достатъчно за него и започна да ми задава въпроси, на които досега не бях отговаряла и се оказаха трудни за мен. С много жестове и обяснения се разбрахме – да, от Варна съм, не, не съм от някой град близо до Варна, а оттам, иначе уча в София, а той пък бил от Омуртаг, преселил се бил тук... „Хм, от нашите турци“, помислих си аз. Но се оказа, че още като много малко дете е напуснал България, отдахнах си, че не ми разказа някоя история за това как е получил ново име, защото вече бях чула една подобна и не ми беше харесала. След още няколко празни фрази завърши представянето на всеки един от нас и той ни заведе в работилницата, където симпатична жена (с която щяхме да се сприятелим само няколко месеца по-късно, но все още не знаех това) само с няколко умели движения правеше всевъзможни плодове от сапун.

Именно този сапун във формата на плодове е и един от символите на Одрин и мирисът му изпълва градските чаршии. След като с приятелите ми се сдобихме с по няколко сапунчета, ловко се измъкнахме за по цигара. Тъкмо осмивах начина, по който не съм разбрала въпросите на Реджеп бей по-рано, той изникна отнякъде и дойде при

мен. Смутено се зачудих къде да даяна наполовина изпушената си цигара, докато директорът отново разучаваше произхода ми и имам ли нещо турско, пък като нямам, защо уча турски? Един от вечните въпроси... Мъчителният за мен разговор завърши с визитката на Реджеп бей и устната му покана да го открия във фейсбук. Открих го.

И така, няколко месеца по-късно, благодарение на това случайно запознанство в сянката на горещия одрински август, аз отново отидох в този център на Еразъм практика. Една сутрин с Реджеп бей пиехме чай в кабинета му и внезапно той ме попита „Ходи ли в църквата?“. Смутено отговорих, че не съм, макар да се канех от толкова време. „Тогава веднага ще звънна на Алекс и след работа отиваме.“, отвърна той, допивайки чая си, а аз, разбрала че това е краят на посещението, набързо излязох от кабинета. Вече бях свикнала със спонтанността на Реджеп бей, но всеки път ме изненадваше с идеите си. Обичах да разговарям с него, не само защото проявяваше изключително търпение към турския ми на начинаещ, но и защото винаги имаше по някоя интересна история или мнение. Зачаках с нетърпение предстоящата среща, изпълнена с надежда да е удобно да посетим църквата.

Малко след пет часа Реджеп бей ме повика: „Хайде бе, момиче, къде си, да тръгваме!“. Тръгнахме към някогашния български квартал на Одрин, наречен Барутлук махалеси. Името предизвика любопитни асоциации в главата ми и въображението ми лудо заработи. Отново поехме по кривините на сокаците, минавахме покрай босоноги циганчета, които ритаха спукана топка, разнесе се и следобедният езан⁵, докато накрая се озовахме пред познатата ми от миналото лято желязна врата. Реджеп бей почука на вратата и извика: „Мария, тук сме, отваряйте, вода ви гости.“ В днешната майска вечер, седнала на одринската си тераса с чаша турски чай, заслушана в щурците и затихващия езан, с наслада си спомням онази вечер от края на март в прекрасната градина на църквата. Мария отвори вратата и аз смутено последвах Реджеп бей. Мария и отец Александър ни посрещнаха сърдечно и аз бързо се възползвах от поканата да вляза в църквата. Този път, без навалищата от трийсетина чужденци, усетих цялата красота на храма. Привечерното слънце изпълваше цялото пространство, леко се разнасяше ароматът на няколко горящи свещи и аз се отдадох на удоволствието от прекрасното чувство да съм сама на това вечно място.

Гостоприемството на това българско семейство в Одрин и прекрасният дом, който са създали не само за себе си, но за всеки, който прекрачи прага им, са един от

⁵ Езан – призив към молитва в исляма.

най-хубавите ми спомени. Мария ми разказа за богатата библиотека, която има църквата, и желанието ѝ да подготвят отделно помещение за нея. По време на вечерята с нея се бяхме отдали на безкраен разговор за книги и литература и все още всеки път, когато се видим, с удоволствие разговаряме на тази тема, но сега, три години по-късно, в наскоро създадената библиотека към църквата. В тази библиотека от миналата година се провеждат и курсове по български език за деца, а преподавателите – българка, омъжена тук, и турчин, завършил специалност „Преводач по български език“ в Тракийския университет.

Но многоликият одрински свят не свършва с това. Тазгодишният ми престой в Одрин започна с посещение на Мария и отец Александър по идея, разбира се, на Реджеп бей. Бях дошла за няколко дена, за да си потърся жилище за предстоящата ми Еразъм практика. Безкрайните огледи, срещи с брокери и разговори за това откъде съм и какво ще правя в Одрин, както и личните истории на всеки брокер за връзката му с България или Гърция (защото всеки имаше нещо общо поне с едната държава), разнообразявах със срещи с приятелите си тук. Наред с това градът беше в предизборна треска, а Реджеп бей беше един от кандидатите за кмет, та всички имахме много новини за обсъждане. Бях приключила последния си планиран оглед за деня и безгрижно тръгнах из одринските улички, решила, че заради многобройните си срещи и ангажименти, Реджеп бей може би няма да има време да се срещнем. И така се разхождах в прекалено топлия за февруари съботен следобед, отдадена на спомените си от предишния си престой тук, минавайки и покрай блокчето, в което живеех тогава. В Турция кооперациите имат

имена – моята се казваше „Джансу“, т.е. „жива вода“, „вода, даваща живот“. Много обичах името на тази сграда, харесваше ми да намирам някаква особена символика в него. Загледах се в прозореца, който за няколко месеца беше прозорецът на моя дом, замислена какво ли крие сега зад себе си спуснатата завеса. А

вероятно преди години на мястото на тази кооперация е имало малка къщичка, дом на някое семейство, което сега притежаваше няколко от апартаментите. Преди около век, за което пише и Орхан Памук, старите конаци в Истанбул започват да се рушат и на тяхно място да се издигат нови кооперации, както на мястото на една империя започва да се гради република. А новите кооперации, сякаш за да им се вдъхне живот, получавали имена... Очароваше ме това даване на име на място, които събираше у себе си множество други имена, животи, съдби, които просто се поздравяваха, разминавайки се по стълбите.

Мислите ми отново тръгнаха към ненаписаната ми дисертация за двама от любимите ми писатели – Орхан Памук и Исмаил Кадаре, и, под влияние и на приближаващите избори, към съвременната политика. Сега, няколко месеца след тази моя разходка, когато предстоят нови избори в Истанбул поради причина, в чиято състоятелност всеки би могъл да се усъмни, се чудя защо онези конаци са били разрушени...

Та, в онзи февруарски следобед изведнъж Реджеп бей се появи и набързо изненадахме Мария и отец Александър с посещението си, а след това още по-набързо се отправихме към Караагач, квартал на Одрин, станал окончателно турски след подписването на Лозански мирен договор, на границата с Гърция, известен с правите си улички, приветливите кафенета и старата одринска гара, както и с първото въздушно нападение в световната история, извършено от българската авиация. Мария ми разказа за курса по български език, както и този за български народни танци, в който ме покани да се включа, когато се установя в Одрин. Признавам, че бях изключително впечатлена от всичко, което бяха успели да направят заедно с няколко от изселниците от България тук и с помощта на българското консулство. А групата за народни танци наброява около 40 души. И така, увлечена в ритъма на българското хоро, понякога наистина се чудя къде съм...

Вечерният езан мина, и уличните лампи са запалени... минава девет. Вечерната тишина запълвам с няколко любими гръцки и турски песни и се мъча да придам някакъв порядък на мислите си. Но такива са преживяванията ми тук – малко хаотични, много пъстри, леко неразбираеми. Много скъпи стари спомени, още повече нови и различни. Имам обаче една любима история, без да мога да я нарека най-любима, защото обичам всички. Но тази си я спомням винаги, когато си задавам въпроси без отговори.

Една дъждовна сутрин преди три години Реджеп бей ми беше казал, че излизаме и отиваме да посетим няколко от курсовете, които се провеждаха в други сгради.

Тръгнахме, той с високия си ръст лесно ни проправяше път сред тълпата, а от всички страни хората го поздравяваха, аз подтичвах леко, за да не изостана зад големите му крачки. Накрая стигнахме до основно училище в старовремска сграда и отидохме в директорския кабинет, където, разбира се, първо ни почерпиха с чаша чай, а след това се отправихме на разходка из сградата. Оказа се, че някога, по време на Османската империя, това е било католическо училище, основано от полски свещеници, в което са били изпращани да учат и много българи. Показаха ми някогашната църква, която сега се ползва като зала за официални събития, а камбанарията ѝ, ако не се лъжа, е била разрушена по време на Балканските войни. Курс този ден нямало, та затова след това слязохме в подземните помещения, които сега се ремонтираха, а по време на Балканските войни са били морга. Помня как в съзнанието ми изникнаха труповете на османски войници наредени в тези стаи и се почувствах леко смутена как сега там щяха да подредят училищните архиви например. Колко чудно нещо е привидната непреходност!

С Реджеп бей излязохме от училището и се отправихме обратно към центъра. „Хареса ли ти?“, попита ме той, а аз без колебание отговорих утвърдително. В далечината пред нас вече се виждаше Селимие, а ние минавахме покрай друга джамия – Ески джами. „Красива сграда.“, посочих исполина в далечината, а Реджеп бей отвърна: „Да, всеки се възхищава на Селимие.“ В изблик на внезапно откровение аз казах:

„Знаете ли, ако трябва да бъда честна, ходжам, много повече ми харесва Ески джами.“, посочвайки към по-ниската джамия, свела челото си в сянката на завещания от Мимар Синан разкош. „Така ли?“, с одобрение Реджеп бей ме погледна над очилата си. „Честно казано, и на мен. Знаеш ли, Борислава, някога, когато Ески джами е била построена, а тя е първата построена в Одрин, хората са свеждали глава със смирен поздрав помежду си, минавайки покрай нея. Но, когато Селимие се е извисила от хълма, изведнъж всеки е надигнал глава с горделив възглас.“, с присъщото си многословие Реджеп бей обрисова по най-красноречивия начин това, което се въртеше в главата ми. „Но такива сме хората.“, обобщи накрая.

Такива сме хората... Такова е времето... Така е. Реджеп бей трябваше да се оттегли от надпреварата за кметското място, защото партията му подкрепи друга партия. Но хората все така го поздравяват по улиците. Децата от неделното училище по български език завършват втората си година. Групата за народни танци от Одрин участва в няколко фестивала в България. Българските шопинг туристи понамаляха, вероятно вече са се насочили към гръцките плажове. Всички с надежда очакваме битката в Истанбул⁶ да завърши с победата на сина на имама над сокола⁷, разперил застрашително крилете си. Аз допивам чая си от малката стъклена чашка и допушвам лютивата си турска цигара на терасата в подножието на Шукри паша, без да мога да завърша безцелното си пътуване из хаотичните си спомени. Тракийската вечер е тежка, задушна. Скоро ще се чуе и вторият вечерен езан. И аз така стоя и се въртя в кръг като дервиш, който изпълнява своя сакрален танц, жадна да поема още от тази ароматна пъстрота, в която границите и формите се губят, кооперациите имат имена, времето не се измерва с часове, а пазарите са новите крепости. Шарен е този град на всеки, шарен и красив.

⁶ Провеждането на повторни избори на кмет за Истанбул между двамата кандидати Бинали Йълдъръм (кандидат на управляващата Партия за справедливост и развитие на президента на Р. Турция Р. Т. Ердоган) и Екрем Имамоглу (от опозиционната Републиканска народна партия) на 23.06.2019 г.

⁷ Текстът е писан преди 23.06.2019 г., когато беше повторното гласуване в Истанбул, което беше спечелено от Имамоглу. Всъщност Имамоглу (тур. İmamođlu) в превод означава „син на имам“, а името Ердоган (тур. Erdoğan) – „сокол“.